

*Тетяна Іванівна Тарахонич,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
ORCID: 0000-0002-1586-5088*

ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Воєнний стан вимагає більш ретельного перегляду вітчизняного законодавства, забезпечення його якісного та ціннісного аспекту з метою ефективного функціонування правової системи. На жаль, реалії сьогодення свідчать про необхідність перегляду норм не лише вітчизняного законодавства, а й норм міжнародного права, які не завжди відповідають запитам суспільства, соціальній реальності. Зазначене потребує посиленої уваги наукової спільноти до цих процесів і сприяє активізації наукового пошуку щодо розуміння правових цінностей у період воєнного та післявоєнного стану та формування нового як світового, так і національного правопорядку. Оскільки на сьогодні кардинально змінено вимоги до світового та національного правопорядку, суспільство стає зрілішим, що потребує від наукової спільноти відповідних рішень щодо вирішення цієї проблеми, складнішого, досконалішого світосприйняття та відповідної реакції на ті події, що мають місце в нашій державі. Насамперед необхідно визначити основні завдання щодо ціннісного аспекту правового регулювання та охарактеризувати на доктринальному рівні концептуальні засади його реалізації з точки зору оновленого національного правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовий аналіз наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних вчених дає підстави стверджувати про фрагментарний рівень розуміння цієї проблеми. З одного боку, в науковому доробку вчених простежуються певні зміни, а з другого – акцентується увага на необхідності пошуку нових підходів щодо розуміння світового та національного правопорядку, правового регулювання. Це також викликає потребу звернути увагу на найпоширеніші уявлення щодо розуміння ціннісного аспекту в правовому регулюванні. Доцільність наукового аналізу цієї проблеми зумовлена станом її наукової розробки. Окремі її аспекти набули відображення в працях відомих вчених як на філософському, загальнотеоретичному рівнях, так і на науково-прикладному, а саме в роботах: К. Горобець, О. Гришук, К. Жабровської, О. Левченко, О. Львової, С. Максимова, Л. Макаренко, М. Мочульської, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, П. Рабіновича, М. Теплюка, О. Петришина, О. Ющика та ін.

Метою статті є отримання комплексних наукових знань щодо розуміння ціннісного аспекту в правовому регулюванні.

Виклад основного матеріалу. Проблема цінностей у праві та правовому регулюванні потребує переосмислення на рівні правової доктрини та її реалізації в процесі правотворчості, правозастосування та правотлумачення та діяльності інших суб'єктів права. Особливістю дослідження даного феномену на концептуальному рівні є реалії сьогодення, введення воєнного стану на території нашої держави, повномасштабні воєнні дії, кардинальні зміни в національному та світовому правопорядку. Воєнний стан на території нашої держави спонукає вчених до перегляду усталених наукових категорій, нового погляду на правову реальність, у якій важливе місце посідають правові цінності. На жаль, певні положення щодо розуміння правових цінностей, які тривалий час залишалися незмінними, беззаперечними, усталеними, потребують перегляду та оновлення науковою спільнотою, пошуку розуміння їх місця та ролі в період воєнного стану.

Насамперед звернемо увагу на методологічний аспект проблеми. У процесі аналізу цінностей у правовому регулюванні важливе значення має використання різноманітних наукових підходів,

принципів і методів наукового пізнання, а також їх розуміння з точки зору цінностей загалом та правових цінностей зокрема, що свідчить про так званий методологічний плюралізм. Використання того чи іншого наукового підходу чи методу наукового пізнання залежить від особливостей самого предмета дослідження. Акцентуємо увагу на найважливіших із них. Так, діалектичний підхід сприяє актуалізації цінностей у правовому регулюванні з точки зору закономірностей їх виникнення, функціонування та розвитку. Цінності виникають і формуються поступово під впливом цілого ряду чинників та можуть набувати різних форм свого вияву, а саме: загальнолюдські, моральні, релігійні, культурні, правові тощо. Серед запропонованих різновидів нас цікавлять саме правові цінності, цінності в правовому регулюванні. Як відомо, вони можуть мати як цільове призначення, так і інструментальне. Говорячи про цінності – цілі вони знаходять своє відображення в ключових принципах права, а саме: свободи, формальної рівності, справедливості, верховенства права, правокультурності тощо. Цінності-засоби – це безпосередньо самі норми права, правопорядок, правозаконність тощо. На думку Л. Макаренка, «ієрархія правових цінностей будується за різними критеріями: за потребами, інтересами, цілями індивіда, суспільства і держави, на основі яких вони формують ставлення до цінностей, співвідносять їх, вибудовують за значущістю» [1, с. 15].

Важливе місце в оцінці правових цінностей належить також діяльнісному підходу. Це пов'язано насамперед з тим, що цінності як об'єкт пізнання тісно пов'язані з тим, хто їх вивчає, оцінює, аналізує, тобто з суб'єктом пізнання, який у силу своєї свідомо-вольової діяльності здійснює таку оцінку.

Поряд з іншими методологічними підходами ґносеологічний підхід допомагає шляхом використання загальних закономірностей пізнання охарактеризувати особливості цінностей, які покладені в основу правового регулювання. Слід погодитися з думкою П. Рабіновича, що «пізнавальною особливістю власне понять (у даному випадку ми говоримо про цінності в праві та правовому регулюванні) – причому особливістю найціннішою є те, що вони фіксують, «схоплюють» глибинні, суттєві властивості усіх явищ певного роду (типу, класу). І якщо такі відображення будуть точними, адекватними, то й у кожному з цих випадків істинне поняття буде тільки одне» [2, с. 16].

Зазначене підтверджує, що цінності, які є базовою основою права, правового регулювання, надають можливість пізнати їх закономірності та глибинні сутнісні особливості.

Серед особливостей цінностей у правовому регулюванні насамперед слід зазначити те, що вони являють собою певну сукупність засобів впливу на суспільні відносини, розкривають сутність і мету правового регулювання, вони мають системний характер і функціональну спрямованість, формуються в правовій реальності та набувають втілення в правовому регулюванні як його ідея, основа або закріплюються в правових нормах та принципах.

Визначення категоріальних і функціональних властивостей цінностей та їх закріплення в процесі правового регулювання здійснюється шляхом використання феноменологічного підходу. Поряд з цим аргументоване використання формально-логічного методу сприятиме узагальненню існуючих наукових підходів щодо розуміння поняття цінностей у правовому регулюванні та надасть можливість ще раз підкреслити, що на доктринальному рівні цінності слід розглядати як явище об'єктивної дійсності та відповідну правову категорію, що характеризується певними особливостями та функціональним призначенням.

Оскільки поняття формуються на основі їх найважливіших особливостей, звернемо увагу на розуміння поняття «правові цінності», які тісно співвідносяться з цінностями в правовому регулюванні. В українській юридичній енциклопедії правові цінності характеризуються «як феномени, що визначають сутність і мету права, лежать у його основі та виступають засобами пояснення правової реальності» [3, с. 541].

Як відомо, даний різновид цінностей називають ейдетичними, оскільки вони притаманні самому праву, формують його змістове наповнення, знаходяться у тісному взаємозв'язку із правовою реальністю.

Слід погодитися з думкою В. Чернописької, яка підкреслює, що «правові цінності, по-перше, взаємопов'язані з принципами права, правосвідомістю, правотворчістю та правореалізацією; по-друге, вони є реальними соціально-правовими явищами, правовими засобами та механізмами. Правові цінності мають ієрархічну структуру, їхня система ґрунтується на певному комплексі інтересів, в основі яких є людські потреби» [4, с. 96].

Говорячи про ціннісний аспект у правовому регулюванні, цінність права, варто звернути увагу на думку вчених, які розуміють цінність права через його здатність завдяки притаманним йому змістовним і формальним властивостям задовольняти суспільні потреби у впорядкованості, безпеці, свободі, справедливості тощо [5, с. 97].

К. Горобець, характеризуючи функціональність правових цінностей, підкреслює, що «з одного боку, вони є складовими правової реальності, які можуть виражатися або безпосередньо, або через правові принципи та норми, з другого – вони є засобами досягнення і пояснення права, оскільки саме через них відбувається осмислення як права в цілому, так і окремих складових правової реальності» [6, с. 541–542].

Аналізуючи цінності в правовому регулюванні, слід зазначити, що вони актуалізуються в переломні моменти суспільного життя, вони визначають систему пріоритетів особливо в період воєнного стану. Цінності набувають нової якості та змістового наповнення, є соціально значущими, але поряд з цим зберігають елементи наступності, визначеності та об'єктивності.

Використання антропологічного підходу в процесі аналізу сутнісної складової цінностей у правовому регулюванні, надає можливість зосередити увагу на людиновимірному характері даного явища. Людина була й залишається найвищою соціальною цінністю, її права та свободи закріплюються та гарантуються нормами права в процесі правового регулювання. Як слушно підкреслює Н. Пархоменко, за антропологічного підходу людина стає центральним об'єктом загальнотеоретичного правознавства, а її природно-правові властивості та закономірності державно-юридичного забезпечення перетворюються на найважливішу складову предмета цієї науки [7, с. 83].

Права людини є найбільш універсальними та значущими цінностями. Саме норма права встановлює межі свободи людини, вона є особливою формою відображення соціальної реальності. У період воєнного стану має місце обмеження прав та свобод людини. Ці заходи є вимушеними, мотивовані в першу чергу необхідністю забезпеченням безпеки людини, а з іншого боку суспільно-державне життя залежить від тих загроз, які мають місце в нашій державі та світі загалом. Поряд з цим заслуговує на увагу також аксіологічний підхід, який повинен стати ключовим у правовому регулюванні, враховуючи вже закріплені нормами права накопичені століттями правові цінності.

З метою поглибленого аналізу зазначеної проблеми звернемо увагу на розуміння функцій цінностей у правовому регулюванні. На нашу думку, функції цінностей у правовому регулюванні є певними напрямками впливу на суспільні відносини, відображають ті зміни, що мають місце в процесі проведення реформ, їх змістову, сутнісну наповненість, є одним із засобів реалізації політики держави тощо. Соціальне призначення цінностей визначається суспільними потребами у взаємозв'язку зі спрямованістю правового регулювання, що відповідає інтересам і потребам суспільного розвитку, є результатом правотворчої діяльності держави, яка реалізує ці потреби в правових нормах.

Серед найважливіших функцій, які характерні для цінностей права та правового регулювання, слід виокремити регулятивну функцію. Фундаментальні демократичні принципи, юридичні засоби та механізми, які закріплені нормами права, становлять основу правового регулювання, а в необхідних випадках виконують безпосередньо регулятивну роль, забезпечуючи правопорядок і законність у суспільстві та державі.

Для цінностей у правовому регулюванні характерна також культурна функція. На думку Л. Марченко, «правові цінності – це такі культурні духовні цінності, які використовують суб'єкти правової культури в їх правовій діяльності з метою підтримання та втілення в життя моральних та інших соціальних цінностей через правовий порядок, що орієнтується на вказані цінності» [8, с. 14]. Виходячи із зазначеного, ця функція цінностей свідчить про поєднання моральної, духовної та правової складових, що реалізується шляхом діяльності суб'єкта правової культури та спрямована на забезпечення правопорядку в суспільстві та державі.

Ідеологічна функція цінностей у правовому регулюванні впливає на правотворчий і правореалізаційний процес, на процес створення та впровадження в життя норми права, саме через систему оцінок, поглядів, уявлень формуються критерії ефективності правового регулювання.

Інформаційна функція цінностей правового регулювання спрямована на забезпечення суб'єктів суспільних відносин інформацією щодо можливостей їхньої поведінки, спрямованості дій суб'єктів, має як абстрактний, так і індивідуальний характер.

Координаційна функція цінностей у правовому регулюванні забезпечує можливості координації дій як суб'єктів правотворчості, так і правозастосування, правотлумачення залежно від їх інтересів, потреб і цілей, форм та видів діяльності.

Аналізуючи проблему щодо ціннісного аспекту в правовому регулюванні, необхідно звернути увагу на ті чинники, які кардинально впливають на її реалізацію як у позитивному, так і негативному аспекті.

У тлумачному словнику термін «чинник» розглядається як умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища тощо [9, с. 553].

Звернемо увагу на ті чинники, які є актуальними в реаліях сьогодення та мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Насамперед актуалізуємо увагу на об'єктивних чинниках. Проведення реформ у різних сферах суспільного життя потребує певних зусиль, відповідних ресурсів та має часовий вимір. На жаль, деякі з них характеризуються затяжним характером, незавершеністю, інколи навіть невизначеністю, що негативно впливає на їх результативність та ефективність. Ці зміни повинні ґрунтуватися на цілісній концепції здійснення законодавчої політики, ключовим аспектом якої повинна бути ціннісна складова з урахуванням інтеграції нашої держави в європейський простір.

Отримання Україною позитивного рішення щодо членства в Європейському Союзі сприятиме послідовному впровадженню в правову систему України міжнародних європейських стандартів, які були сформовані в інших правових традиціях. Ці стандарти містять вимоги і щодо ціннісного аспекту та є важливим засобом гармонізації законодавства України та Європейського Союзу. Адаптація вітчизняного законодавства є вагомим кроком України до правової системи Європейського Союзу, оскільки держави, які мають намір приєднатися до нього, повинні дотримуватися відповідних вимог, що висуваються Європейським Союзом, враховуючи також критерії забезпечення якості, цілісності нашого законодавства, його ціннісного аспекту.

Проте не варто забувати, що система національного законодавства належить до романо-германської правової сім'ї та має свої мовні, культурологічні особливості. Процес гармонізації системи національного та європейського права матиме часовий вимір, він не може здійснюватися механічно, потрібно розробити та впровадити відповідні універсальні механізми реалізації цього процесу.

Як відомо, важливим аспектом є також процес інституціоналізації правових цінностей, оскільки вони існують не лише у формі правових ідей, аксіом, принципів права, а набувають відображення в процесі функціонування підсистем правової системи (наприклад: ідеологічної, нормативної, суб'єктної, організаційної тощо) та повинні реалізовуватися в процесі діяльності правотворчих, правозастосовних, правотлумачних, судових органів та структур тощо.

Поряд із зазначеними чинниками вагомий вплив на переоцінку цінностей у правовому регулюванні має широкомасштабна збройна агресія проти нашої держави. Значна увага сконцентрована не лише на формальних цінностях, які покладені в основу існування права, а й на матеріальних, які є значущими з точки зору правових відносин, національного та міжнародного правопорядку.

Серед суб'єктивних чинників важливе місце належить відповідному рівню професіоналізму, культури та правосвідомості як науковців, так і законотворця та тих суб'єктів, які реалізують відповідні норми права, їх здатності до узагальнення, концептуалізації правової реальності та її потреб, вмінню аналізувати законодавство, давати експертну оцінку норм права та робити відповідні висновки тощо.

Всі ці чинники впливають на досконалість, ефективність, дієвість правового регулювання на його цінність для суспільства, держави чи конкретної особи.

Висновки. Ціннісний аспект у правовому регулюванні є важливою складовою процесу пізнання, результатом наукових досліджень, він формує нові погляди та шляхи вирішення проблемних питань та повинен відігравати ключову роль у юридичній практиці.

Функції цінностей у правовому регулюванні – це певні напрями впливу на об'єкт пізнання, враховуючи цілі та засоби їх досягнення.

Динаміка ціннісного аспекту в правовому регулюванні залежить від тих чинників, які кардинально впливають на її реалізацію як у позитивному, так і негативному аспекті, вони мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер.

Список використаних джерел

1. Макаренко Л. О. Теоретико-методологічні аспекти пізнання та формування правової культури: автореф. ... докт. юрид. наук. Спец.: 12.00.01. Київ, 2019.
2. Рабінович П. М. Філософія права: навч. посіб. в 5 ч. для студ. вищ. навч. закл. Львів: Галицький друкар, 2014. Ч. 1–2: Філософія права як наука. Гносеологія права. 232 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. Харків: Право, 2016. 952 с.
4. Чорнописька В. Проблеми дефініції «правових цінностей» у сучасному науковому дискурсі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». Т. 7. № 1. 2020. С. 89–98.
5. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
6. Горобець К. В. Правові цінності. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права / редкол. О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. Харків: Право, 2016. 952 с.*
7. Пархоменко Н. М. Методологічні підходи до дослідження загальнотеоретичних проблем конституціоналізації національного правового порядку. *Правова держава*. Вип. 24. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2013. С. 79–88.
8. Макаренко Л. О. Методологічні підходи до визначення поняття й сутності правових цінностей. *Jurnalul Juridic Natiōna: Teorie si Practica*. 2018. № 5 (33). С. 10–15.
9. Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 10, 1979.

References

1. Makarenko L. O. Teoretyko-metodolohichni aspekty piznannia ta formuvnnia pravovoi kultury: Avtoreferat dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. yuryd. nauk. Spetsialnist: 12.00.01. Kyiv, 2019. 47 s.
2. Rabinovych P. M. Filosofiia prava: Navch. posib. v 5 ch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Lviv: Halytskyi drukar, 2014. Ch. 1-2. Filosofiia prava yak nauka. Hnoseolohiia prava. 232 s.
3. Velyka. ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 3: Zahalna teoriia prava / redkol.: O. V. Petryshyn (holova) ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. 2017. Kharkiv: Pravo, 2016. 952 s.
4. Chornopyska V. Problemy definitsii «pravovykh tsinnosti» u suchasnomu naukovomu dyskursi. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. Seriia: «Yurydychni nauky». 2020. T. 7. № 1. S. 89–98.
5. Teoriia derzhavy i prava: pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl. / O. V. Petryshyn, S. P. Pohrebniak, V. S. Smorodynskyi ta in.; za red. O. V. Petryshyna. Kharkiv: Pravo, 2014. 368 s.
6. Horobets K. V. Pravovi tsinnosti. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 3: Zahalna teoriia prava / redkol.: O. V. Petryshyn (holova) ta in.; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy; Nats. yuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho. 2017. Kharkiv: Pravo, 2016. 952 s.*
7. Parkhomenko N. M. Metodolohichni pidkhody do doslidzhennia zahalnoteoretychnykh problem konstytutsionalizatsii natsionalnoho pravovoho poriadku. *Pravova derzhava*. Vyp. 24. Kyiv: In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2013. S. 79–88.
8. Makarenko L. O. Metodolohichni pidkhody do vyznachennia poniattia y sutnosti pravovykh tsinnosti. *Jurnalul Juridic Natiōna: Teorie si Practica*. 2018. № 5 (33). С. 10–15.
9. Slovyuk ukrainskoi movy: v 11 tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980. T. 10, 1979.

Тарахонич Т. І. Ціннісний аспект правового регулювання в період воєнного стану

У статті охарактеризовано підходи до розуміння цінностей, правових цінностей, ціннісного аспекту в правовому регулюванні. Акцентовано увагу на особливостях цінностей у правовому регулюванні, що актуалізуються в період воєнного стану. Серед особливостей цінностей у правовому регулюванні насамперед виділено такі: вони являють собою певну сукупність засобів впливу на суспільні відносини, розкривають сутність і мету правового регулювання, вони мають системний характер та функціональну спрямованість, формуються в правовій реальності та набувають втілення в правовому регулюванні безпосередньо або містяться в правових нормах та принципах.

Функції цінностей у правовому регулюванні є певними напрямками впливу на суспільні відносини, відображають ті зміни, що мають місце в процесі проведення реформ, їх змістову, сутнісну наповненість,

є одним із засобів реалізації політики держави тощо. Визначено та охарактеризовано функції цінностей у правовому регулюванні.

Узагальнено існуючі наукові підходи, виокремлено та класифіковано чинники, що впливають на формування ціннісної складової правового регулювання. Серед об'єктивних чинників виокремлено такі: проведення реформ у різних сферах суспільного життя, що ґрунтуються на цілісній концепції здійснення законодавчої політики, ключовим аспектом якої повинна бути ціннісна складова з урахуванням інтеграції нашої держави в європейський простір. Серед даного різновиду чинників також виокремлено та охарактеризовано процес інституціоналізації правових цінностей, що набувають відображення в процесі функціонування підсистем правової системи.

Акцентовано увагу на суб'єктивних чинниках, серед яких важливе місце належить відповідному рівню професіоналізму як науковців, так і законотворця та тих суб'єктів, які реалізують відповідні норми права, тощо.

Ключові слова: цінність, правові цінності, цінність у правовому регулюванні, правове регулювання, чинники, що впливають на формування ціннісного аспекту в правовому регулюванні, функції цінностей у правовому регулюванні.

Tarakhonych T. I. The value aspect of legal regulation during martial law

The article describes the approaches to understanding values, legal values, value aspect in legal regulation. Emphasis is placed on the features of values in legal regulation that are relevant during martial law. Among the features of values in legal regulation the following are highlighted: they represent a set of means of influencing public relations, reveal the essence and purpose of legal regulation, they have a systemic nature and functional orientation, are formed in legal reality and embodied in legal regulation directly or contained in legal norms and principles.

The functions of values in legal regulation are certain ways of influence on public relations, that reflect the changes that occur in the process of reform, their content, essence if you will, is one of the means of implementing state policy etc. The functions of values in legal regulation are defined and characterized.

The existing scientific approaches are generalized, the factors influencing the formation of the value component of legal regulation are singled out and classified. Among the objective factors there are the following: reforms in various spheres of public life based on a holistic concept of legislative policy, a key aspect of which should be the value component, taking into account the integration of our country into the European space. Among this variety of factors, the process of institutionalization of legal values, which are reflected in the process of functioning of the subsystems of the legal system, is also singled out and characterized.

Emphasis is placed on subjective factors, among which an important place belongs to the appropriate level of professionalism of both scientists and legislators and those entities that implement the relevant rules of law etc.

Key words: value, legal values, value in legal regulation, legal regulation, factors influencing the formation of the value aspect in legal regulation, functions of values in legal regulation.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-52